

ТАТЈАНА ЦВЈЕТИЋАНИН

**КАСНОАНТИЧКА И РАНОВИЗАНТИЈСКА КЕРАМИКА СА
ГРАДИНА ИЗ ОКОЛИНЕ ЧАЧКА**

ТАТЈАНА ЦВЈЕТИЋАНИН
УИ 11000 Београд

UDK 903 (497.11)
„01/06“:738.8

Керамички материјал обрађен у овом раду потиче са локалитета — градина из околине Чачка, истражених, већим делом, у периоду од 1984. до 1988. године, у оквиру пројекта „Истраживање средњовековних градова на територији општина Чачак, Лучани и Горњи Милановац“,¹ као и са локалитета Остра, испитаног 1974. и 1977. у оквиру радова Завода за заштиту споменика културе у Краљеву и Народног музеја у Чачку.²

Керамика са свих ових локалитета подвргнута је истом поступку статистичке и типолошке обраде, с тим да је за потребе типолошке анализе формиран јединствен репертоар посуда који обједињује грнчарске облике са целог назначеног простора. На овај начин, могуће је, без посебних потешкоћа, на било ком степену истраживања, имати увид у сличности и разлике керамичког материјала појединих локалитета.

ЈЕЛИЦА — ГРАДИНА

Систематска ископавања врше се на локалитету Јелица — Градина у току 1984. и 1988.³ Малобројни керамички материјал (свега 1.187 фрагмената) може се грубо одредити у неколико периода: највише је заступљена керамика касноантичког и рановизантијског доба (46,25%), потом средњовековног (39,42%), док је праисторијска керамика заступљена са 14,23%. Површински налаз једног фрагмента турске керамике суделује са 0,09% у укупном материјалу.⁴

Касноантички и рановизантијски материјал броји 549 фрагмената, међу којима је најмањи део типолошки осетљивих уломака. Углавном, керамику чине фрагменти трбуха и дна посуда, а свега 7,1% ове грнчарије (39 обода) могуће је типолошки анализирати. Најбројнију врсту чине лонци (74,3%), затим поклопци (20,48%), а зделе и амфоре јављају се у веома малом броју (по 2,56%).

Заступљени су различити облици лонаца једноставне профилације, настали, углавном, из познатих типова везаних за продукцију II—III века, али сведених линија. Лонци су махом сферичног трбуха, равног дна, кратког или веома благо наглашеног врата, обода најчешће косо разгранутог. Типови карактеристични за продукцију IV века су: II/39 (Гудеа, фиг. 25/44; Брукнер, Т 117/92),⁵ II/45 (Брукнер, лонац тип 22), II/23 (Сирмијум II/30) — занимљив као једини обод мрко глеђосане површине (слично Брукнер, Т 124/163). У току IV века производи се и II/5 (Диана II/17, Кузманов, лонац тип I, вар. 4), али је његов век израде много дужи — и током VI века. Слично је и са II/57 (Диана II/41, Гудеа, фиг. 25/76) и II/58 (Брукнер, у оквиру лонаца тип 8, сиво печен, IV век; Бицир, Т XXIII/2) који се израђују у периоду од IV до VI века, овде карактеристични за VI век. У VI веку израђује се II/9 (Царичин град I/4). Ближе аналогije за II/15 и II/48 нисмо нашли, али је њихово хронолошко одређење могуће на основу поређења с другим локалитетима са ове територије: II/15 јавља се на Лису, локалитету на коме је забележен само рановизантијски материјал, а II/48 појављује се на Јеринином граду, где преовлађује материјал са наглашеним касноантичким цртама.

Плићи, конични поклопац (Т 3) VIII/4 (Сирмијум VIII/48а-ц) карактеристичан је за производњу IV века, али се израђује и у току VI века (Царичин град вар. VIII/1), једнако као и овде најбројнији тип калотастог поклопца VIII/5 (Сирмијум VIII/49ц), чија продук-

ција је, такође, везана за дужи временски период од IV до VI века (Диана V/20).

Једини забележени тип зделе (Т 1) је I/32 (Царичин град II/2). Производи се у VI веку имитирајући форме познате из касноантичке продукције (Кузманов, зделе тип II, IV—VI век; слично Понтес I/27а.) Једини је примерак рађен од песковите глине светломрско-црвенкасто печен.

На Јелици је регистрован и један тип амфоре (Т 1) V/2 (Сотрап врста XVI С; Диана IV/13), једини представник амбалажне керамике ове врсте на целом подручју. Ова мања, цилиндрична амфора, прстенасто задебљаног обода, производ је црноморских радионица, карактеристична за понтски круг V—VI века, у наше крајеве импортује се најчешће у VI веку.

Готово целокупна керамика рађена је од глине, која је слабо пречишћена, са крупним зрнима песка, често са примесама кварца и лискуна, лоше печена у нијансама сиве, сивомрке до црвенкасто мрке боје. Са изузетком глеђосаних посуда (5%), површина грнчарије је необрађена. Све посуде, сем амфоре, припадају кухињској керамици локалне производње. Од типолошки осетљивог материјала трећину је било могуће одредити у касноантички период.

ГОРЊА ЦРНУЋА — ЈЕРИНИН ГРАД

Са мањих сондажних ископавања локалитета Јеринин град⁷ потиче мноштво керамичког материјала (1.066 фрагмената). Праисторијска керамика заступљена је са 69,13%, а готово трећину материјала чини керамика IV—VI века (30,77%), док је 0,09% фрагмената турског порекла. Средњовековна керамика на истражном делу локалитета није уопште пронађена.

Касноантички и рановизантијски материјал Јерининог града типолошки је богатији од осталих локалитета: 19% уломака могуће је типолошки анализирати (63 фрагмента). Најбројнији су лонци, који чине 53,96% материјала, затим поклопци (25,4%) и зделе (20,6%).

Неке облике лонаца који су регистровани на Јеринином граду сусрели смо већ и у керамичком материјалу Јелице: II/39, II/45, II/48, који припадају продукцији IV века и II/57 и II/58 везани за дужи временски период од IV до VI века. Најбројније врсте лонаца су II/58, II/48 и II/57. II/13 (Сирмијум II/26; Брукнер, варијанта лонца тип 10), хоризонтално разгрнутог обода, сферичног трбуха, опреде-

љен је у IV век, једнако као и II/32 (Сирмијум II/25; Брукнер, вар. лонца тип 22), благо косо разгрнутог обода, заобљене усне.

Најбројнији тип поклопца VIII/2 (Брукнер, поклопац тип 14а; Диана V/7), обода повијеног ка унутра, троугласто профилисаног, карактеристичан је за производњу IV века, заједно са VIII/14 и VIII/16 (оба типа су варијанта Брукнер, поклопац тип 14). Сва три облика настају из основне форме каолинског поклопца, који се производи дуже време од II до IV века. За IV век везан је и VIII/12 (Гудеа, вар. фиг. 36/7), прстенасто задебљаног обода, као и калотасте поклопац VIII/15 (Сирмијум VIII/496), равно засеченог обода. У VI век опредељен је VIII/11 (Диана V/8), ужљебљеног обода.

У току IV века израђују се и посуде I/4 (Сирмијум I/11; Диана I/36), I/45 (Брукнер, здела тип 85), калотасте зделе глеђосане површине, као и I/24 (Диана I/3; слично Сирмијум I/11), благо биконичне форме, хоризонталног обода. I/24 је најбројнији тип на Јеринином граду.

Керамика Јерининог града рађена је, такође, од слабије пречишћене глине са примесама лискуна и кварца, печена у нијансама сиве, сиво-мрке до црвенкасто мрке, необрађене површине. Анализе показују да 71,4% типолошки одредљивих фрагмената припада продукцији IV века.

ЛИС — ГРАД

Керамички материјал пронађен на мањим сондажним ископавањима локалитета Лис — Град,⁸ за разлику од осталих локалитета градинског типа у околини Чачка, припада само једном периоду: сви уломци грнчарије везани су за рановизантијско доба.⁹ Карактеристике ове грнчарије истоветне су осталој овог периода — најбројнији фрагменти који су типолошки индикативни припадају лонцима (71,4%), а зделе и поклопци су заступљени са по 14,3%. Сва ова кухињска керамика лошег је квалитета, сиво печена, необрађених површина.

Типове лонаца II/9, II/15 и II/57 упознали смо у оквиру керамичког материјала Јелице. Из форми III—IV века (сличан Сирмијум II/35; Понтес II/86, средина III века) развија се лонац II/10 (Царичин град, варијанта типа I/17), такође карактеристичан за локалну продукцију VI века.

Рановизантијском периоду припада и поклопац VIII/9 (Царичин град, варијанта VIII/1), који се израђује у облику познатом из

КАСНОАНТИЧКА И РАНОВИЗАНТИЈСКА КЕРАМИКА СА ГРАДИНА ИЗ ОКОЛИНЕ ЧАЧКА

репертоара римско-провинцијалне продукције II—IV века (Брукнер, поклопаца тип 12).

Здела I/1 позната је, такође, у продукцији IV века (Сирмијум I/12), али веома лош квалитет израде указује пре на рановизантијски период.

ВУЧКОВИЦА — ГРАДИНА

Малобројни керамички материјал са сондажних ископавања Вучковице¹⁰ припада већим делом праисторијском периоду (82%), док је остала грнчарија рановизантијског доба. Малобројности овога материјала (свега 25 фрагмената) одговара и његова типолошка разурђеност: регистрована су само два типа лонца II/57 и II/58, оба са по једним фрагментом, лошег квалитета глине, сиве боје печења, необрађене површине. Типови су нам познати на основу керамичког материјала Јелице.

ВИЧА — СТОЈКОВИЋА ГРАДИНА

Већи део керамичког материјала Виче¹¹ чини рановизантијска керамика (97,7% — 126 фрагмената), док три фрагмента припадају праисторијском периоду. Типолошки је било могуће одредити само 12% грнчарије: 73,33% чине лонци, 13,22% поклопци, а зделе и крчази учествују у грнчарији са по 6,66%. Сви уломци су исте израде — рађени су од слабије пречишћене глине, често са примесама кварца и ликуна, сиве и сиво-мрке боје печења, необрађене површине. Касноантичке посуде чине 53,3% анализираниог материјала.

Типови лонаца II/45, II/39, II/15 и II/57 познати су нам из материјала Јелице, прва два опредељена у IV век, друга два везана за рановизантијску продукцију. Најбројнији типови посуда у Вичи су II/45 и II/57. Лонац II/24 (Брукнер, варијанта типа лонца 29; Гудеа, фиг. 25/11, 12; Диана вар. II/1) сусрећемо у продукцији IV века.

Из материјала Јелице позната нам је и здела I/32, а на основу грнчарије Јерининог града упознали смо се са поклопцем VIII/11.

Крчаг (Т 1) VII/2 (Кузманов, крчаг тип VII), неправилног тролисног отвора, прстенасто задебљаног обода, коничног врата и сферичног трбуха, сусрећемо у продукцији 2/2 IV века и почетка V века. Развија се из тролисних крчага познатих у римско-провинци-

јалној продукцији II—IV века (нпр. Брукнер, крчаг тип 48). Ово је једини облик крчага који је забележен на локалитетима у околини Чачка.

ОСТРА — СОКОЛИЦА

Ископавањима на локалитету Остра — Соколица откривени су објекти из различитих периода, а керамички материјал, који је том приликом нађен, већим делом (65,65%) чини средњовековна грнчарија. Остали део керамике су фрагменти касноантичког и рановизантијског доба.

Типолошки индикативно било је 14% материјала: 50% чине лонци, зделе су заступљене са 28,56%, поклопци са 14,28%, а једини тип пехара регистрован на овој територији учествује у грнчарији Остре са 7,14%. Сви уломци рађени су од слабо пречишћене глине, сиве или сиво-мрке боје печења, необрађене површине, са изузетком зделе I/45, која је глеђосана. Рановизантијске посуде чине 57,15% овог материјала.

Сви типови лонаца забележени на Остри познати су нам из керамичког материјала Јелице — II/5, II/9 и II/57, који је уједно и најбројнија врста посуде на овом локалитету, сви опредељени у VI век.

Зделе I/45 и I/4 регистроване су и на Јеринином граду, везане за продукцију IV века, за разлику од дубље коничне зделе I/28 (Царичин град II/1), опредељене у VI век.

Поклопац VIII/2 присутан је, такође, на Јелици, датиран у IV век, као и VIII/7 (Брукнер, поклопац тип 9), повијеног, оштро профилисаног обода.

Ближе аналогije за пехар (Т 1) IX/1 нисмо нашли, мада се слична профилација обода и основна линија посуде среће код облика IV века (Брукнер, пехар тип 15), и веома ретко код облика VI века (Царичин град IV/1, један примерак светлосиво печен). Рађен је од песковите глине, сиве боје печења, глачане површине.

ЗАКЉУЧАК

Анализа релативно малог узорка керамичког материјала касноантичког и рановизантијског периода са локалитета — градина из околине Чачка не може да понуди финалну слику керамичке про-

дукције овога доба и због природе ископавања (углавном се ради о мањим сондажним истраживањима у оквиру рекогносцирања), и због стратиграфске ситуације на поменутиим локалитетима, која не пружа могућности за прецизнију интерну хронологију керамичког материјала. Међутим, битне карактеристике ове грнчарије, упознавање са основним облицима, стварање опште слике о керамичкој продукцији касноантичког и рановизантијског периода на овој територији, могуће је утврдити и на овом степену истраживања.

На основу аналогија 51,43% типолошки осетљивог материјала опредељено је у касноантичко доба, 48,57% у рановизантијско. С обзиром на готово истоветан квалитет израде посуда, тешко је једноставним увидом у материјал направити јасну разлику између ова два периода, тако да облик посуде и профилација обода у највећој мери одређује наше опредељење. Сва керамика је рађена од слабије пречишћене глине, са ситним или крупним зрнима песка, често са примесама кварца или лискуна, сиве, сиво-мрке или црвенкасто мрке боје печења, најчешће необрађене површине. Изузетак представља пехар IX/1 глачане површине, као и неколико фрагмената стоне грнчарије (I/45, II/23) — глеђосане у нијансама зелене и мрко-зелене боје, веома лошег квалитета глеђи, али су и ове посуде ретке. Декорација је сведена на прост линеарни орнамент, који се најчешће изводи на трбусима рановизантијских лонаца, али и она се врло мало појављује. У обрађеном керамичком материјалу не срећу се квалитетно израђене посуде карактеристичне за крај III и почетак IV века, сиво печене, глачане површине или са глачаним орнаментом, као ни луксузне посуде Јустинијанове епохе настале под утицајем медитеранских радионица. У питању је само кухињска керамика произведена у локалним радионицама.

Грнчарија се не одликује нити бројношћу, нити разноврсношћу. Репертоар облика је неразуђен и броји само 32 типа. Све посуде су веома сведене основне линије, наглашено функционалне. На свим локалитетима лонци представљају најупотребљивију керамичку врсту, затим поклопци, за зделе, а амфоре, крчазе и пехари су заступљени само са по једним примерком.

За касноантичку продукцију карактеристични су типови здела I/24, I/45 и I/4, лонаца II/39, II/45 и II/48, поклопаца VIII/2 и VIII/4, као и пехар IX/1 и крчаг VII/2. Углавном су то посуде настале из облика познатих у римско-провинцијалној продукцији II — III века. Већина ових посуда јавља се на неколико локалитета, утичући на сличност репертоара на појединим локалитетима, ука-

зујући нам тако на производно јединство и блискост, исте узоре и изворе.

Рановизантијски керамички материјал, за разлику од грнчарије Царичиног града¹² или Ђердапског лимеса,¹³ не бележи ревитализацију грнчарства Јустинијановог доба, покушај враћања на квалитетну производњу римског периода. Ниво продукције остаје истовестан, побољшање није видљиво, а у репертоару посуда и даље су веома јаке римске и касноантичке црте, поготово у основној линији облика. Лонци II/57, II/58, II/15 и II/9, поклопац VIII/11, јављају се на већини локалитета, показујући и даље исто производно јединство карактеристично и за ранији период, блиске или исте радионице. Изузетак је амфора V/2, импорт из црноморског круга.

Основна карактеристика обрађеног керамичког материјала, како следи из наведеног, јесте јако чување керамичких традиција, дакле, континуитет становништва, присуство истог или сродног етничког елемента. Керамички материјал обухвата две фазе: прву, пун IV век и други VI век, у оквиру којих не долази до већих промена, нити су видљиви јаки утицаји различитих производних кругова. У току касноантичког периода керамички материјал има највише сличности са доњепанонским кругом, првенствено керамиком Сирмијума, а све своје карактеристике задржава и током друге фазе. Овакву „конзервативност“ у керамичкој продукцији можемо да вежемо за положај ове територије у оквиру рановизантијског Царства, удаљеност од главних трговачких путева и важних пунктова провинције.

Недостатак луксузних посуда, квалитетне стоне грнчарије, као и амбалажне керамике (и амфора и питоса), донекле је у вези са функцијом ископаваних објеката на локалитетима, али несмемо заборавити да су откривени само мањи делови насеља и утврда на градинама.

Примљено 3. VII 1989.

НАПОМЕНЕ:

1. Носилац пројекта је Археолошки институт у Београду, а радовима руководи М. Милинковић. Систематска ископавања врше се на Јелици — Градини, а у оквиру рекогносцирања околине Чачка, обављена су мања сондажна ископавања Лиса, Вучковице, Јерининог града, Виче и Јабланице — Тријеске.
2. Радовима су руководиле О. Вукадин и М. Икодиновић.
3. М. Милинковић, „Градина на Јелици“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, XVI, 1986; види од истог аутора извештај са ископавања на Јелици у овом броју Зборника.
4. Присуство керамике различитих периода у укупном материјалу утврђено је за сваки локалитет и процентуално изражено. Ови подаци, сем за Јелицу на којој се ископавања обављају више година и покривају различите пунктове, требало би да се прихвате са резервом. Однос између назначених периода утврђује се на тај начин само за истражени део градина, али не мора бити тачан за локалитет у целини. Сонде из којих потиче материјал постављене су да би се утврдила врста локалитета и стратиграфија, а не нужно и габарит објеката.
5. Коришћена је следећа литература: Љ. Бјелајац, „Керамика Царичиног града (магистарски рад у рукопису)“; Gh. Bichir, »Geto—Dacii din Muntenia in epoca romana«, Bucuresti, 1984; O. Brukner, »Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije«, Београд, 1981; N. Gudea, »Gornea — asezari din epoca romana si romana tirzie«, Banatica, Resita, 1977; Г. Кузманов, „Ранновизантијска керамика от тракија и дакија, разкопки и проучвања“, София, 1985; А. Премк, „Керамика из затворених слојева IV века у Сирмијуму“ (магистарски рад у рукопису); С. Scorpan, »Origni si evolutive in ceramica romano-bizantina (sec. IV—VII) din Spatiul Mediteranean si Pontic«, Pontica, IX, Constanta, 1976; Т. Цвјетићанин, „Касноантичка и ранновизантијска керамика Диана-е“ (у штампи).
6. Ова врста амфоре веома је честа на Бердапу. Види: Б. Јанковић, „Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века“, Београд, 1981.
7. Н. Лудајић, С. Поповић, М. Милинковић, „Резултати истраживања вишеслојног налазишта на локалитету Јеринин град — Горња Црнућа код Горњег Милановца“, ЗРNM, Чачак, XVI, 1986.
8. М. Милинковић, „Ранновизантијско утврђење на Лишкој Бави код Гуче“, ЗРNM, Чачак, XVI, 1986.
9. Ibid, слој је прецизно датован налазом Јустинијановог новца.
10. М. Петрашиновић, Н. Лудајић, „Сондажна истраживања вишеслојне градине на Вучковици код Гуче“, ЗРNM, Чачак, XVI, 1986.
11. О. Марковић, М. Петрашиновић, В. Михајловић, „Резултати сондажних истраживања Стојковића градине у Вичи“, ЗРNM, Чачак, XVI, 1986.
12. Љ. Бјелајац, оп. цит.
13. Т. Цвјетићанин, оп. цит.

LATE ROMAN AND EARLY BYZANTINE POTTERY FROM VICINITY
OF ČAČAK

Late Roman and Early Byzantine ceramics presented in this work results from the systematical excavations of the site Gradina in Jelica and probing excavations of Jerinin Grad, Lis, Viča, Vučkovića, which were held from 1984—1988., and, also, the research of Ostra-Sokolica in 1974. and 1977.

The sample of the analysed pottery is very small. Within 140 pieces from these six sites, analysed using pottery type-variety system, a large majority is connected to the Jerinin Grad (63 sherds) and Jelica (39). The small amount of the pottery is also due to the small number of the wares: 32 forms. The largest number belongs to the pots (14 types), lids (10 types) and bowls (5 types) while the jugs, beakers and amphoras are represented by one item only. The largest number of vessels was made of coarse clay consisting small and big grains of sand, often with temper (quartz or slate), colour of paste in shades of gray, with no surface treatment. The same quality of making can't give ground for clear difference between the production of these two periods so that our dating is mostly relied on the vessel forms and shape of rims. In this way it has been found out that 51.43% of the material belongs to Late Roman period and the rest is Early Byzantine.

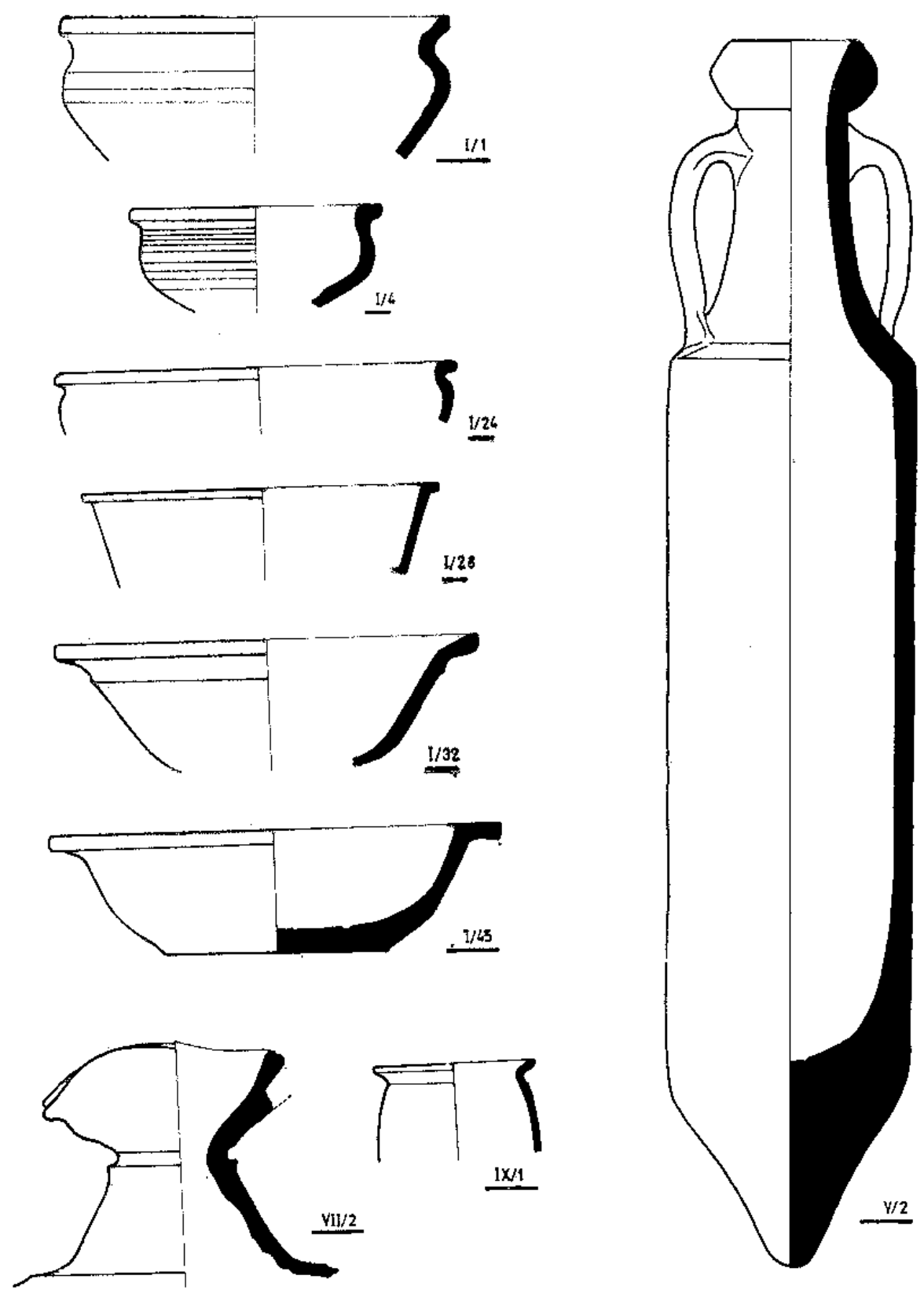
The characteristic of the Late Roman production is ware making which derived from the forms known in II—III century, but simplified shape and the functionality emphasized.

This vessels are mostly kitchen wares; exceptions are »table dishes« differently made: glazed or polished surface. The similar shape repertoire from all sites indicates the close or unity production, same patterns or sources.

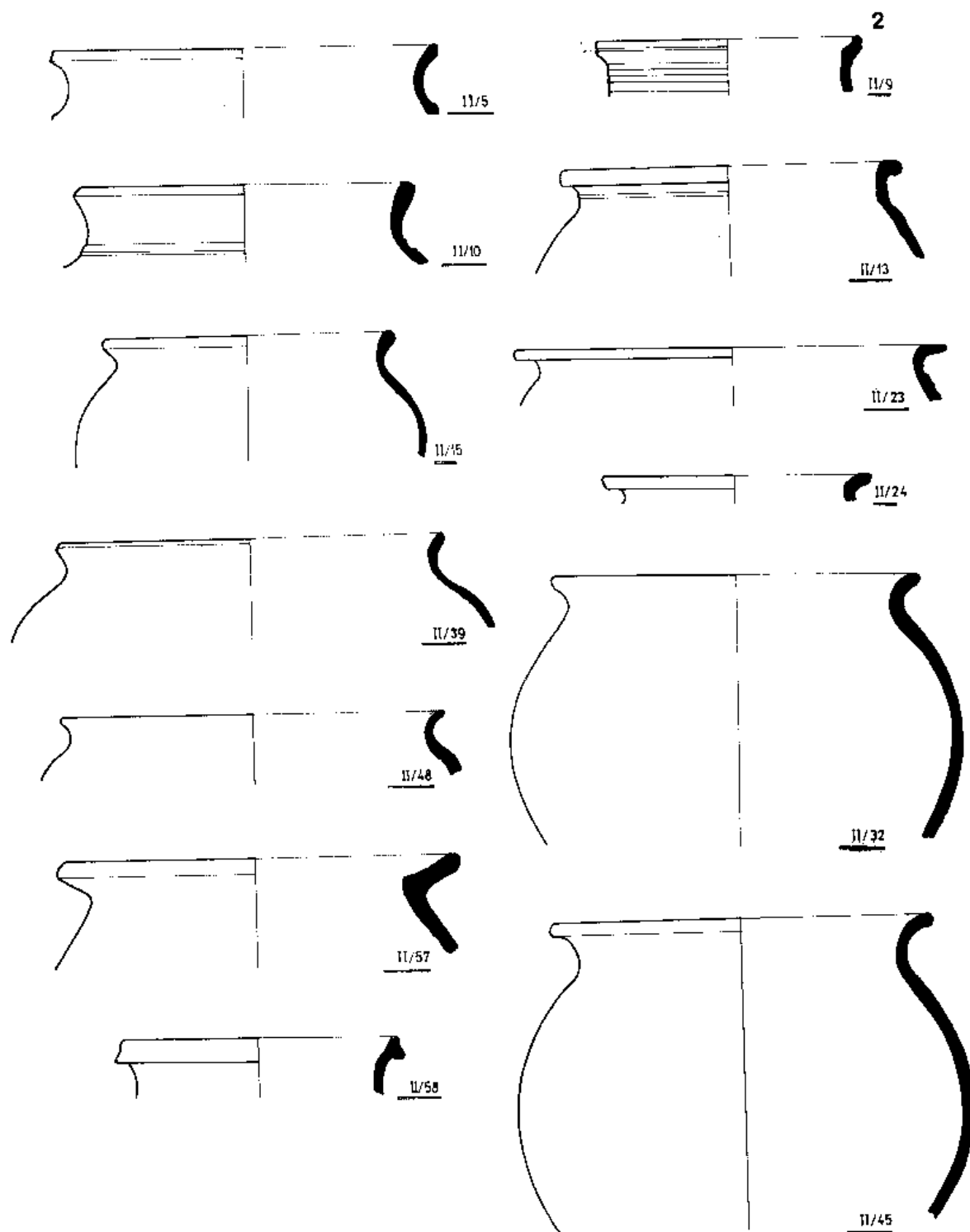
Early Byzantine pottery didn't suffer any great changes. The level of production remained the same, Roman and Late Roman characteristics were still present, specially in the main shape-line, similar forms appeared at all sites. The same production unity can be seen. The exception is amphora V/2 — import from Black Sea.

The main characteristic of pottery in this area is a strong protection of ceramic tradition, which relies mostly on the production of Lower Pannonia, particularly Sirmium, which could indicate the continuity of inhabitants. »Conservativity« in production corresponds to the position of this territory within the boundaries of the Early Byzantine Empire — far from the main centers and trade roads of the Province.

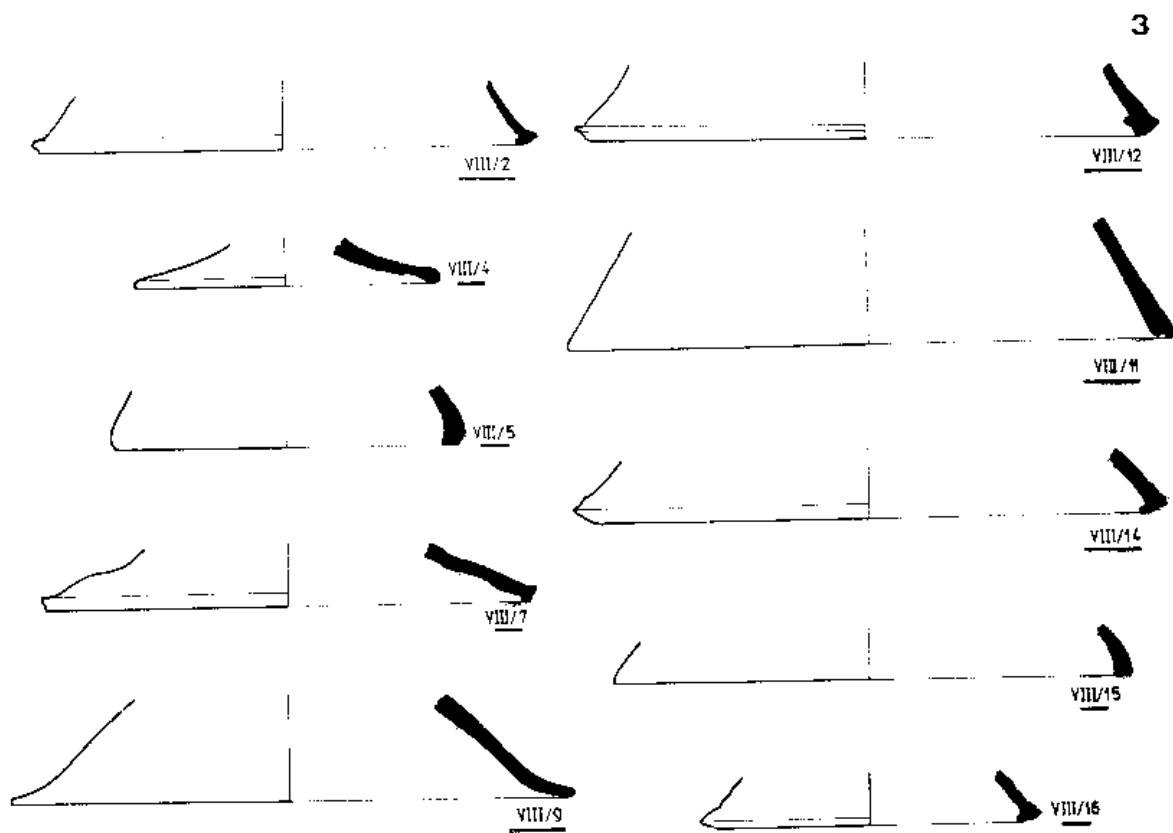
Tatjana Cvjetićanin

Т 1: зделе (I), амфора (V), крчаг (VII), пехар (IX)
 bowls (I), amphora (V), jug (VII), beaker (IX)

Г 2: лонци (II)
pots (II)

**Т 3: покलोंи (VIII)
Идс (VIII)**